
ÚJKOR ÉS JELENKOR

Az olasz gazdaság 1945–2008 között

Az *Előszó* szerint „a téma tárgyalása kronologikus rendszer köré szerveződik, és számot ad mind a szigorúan vett történeti, mind a kizárólag gazdasági aspektusokról”. Ez a megközelítés – folytatja az *Előszó* szerzője, *Albert Carreras*, a barcelonai Pompeu Fabra Egyetem professzora – azt is lehetővé teszi a két szerzőnő – *Patrizia Battilani* (a Bolognai Egyetem oktatója) és *Francesca Fauri* (szintén a Bolognai Egyetem oktatója) számára, hogy megfelelő módon elválasszák a közvetlenül a II. világháború utáni periódust (az „újjaépítés éveit”) a gazdasági növekedés időszakától (az „aranykor”-tól). *Carreras* maga is megpróbálkozik a „történelmi perspektíva elmélyítésével”, ennek során összehasonlítási alapul azt a Nyugat-Európát választja, amelyben soha nem játszott szerepet a kommunizmus; különböző okok miatt nem kíván foglalkozni a kelet-európai, szovjeturalom alatt működött gazdaságokkal.

Olaszország gazdasági fejlődésének bemutatásában egészen a XIX. század közepéig nyúlik vissza, természetesen nagyon röviden, hiszen nem ez a könyv témája – mindenesetre tanulságos, érdekes a visszapillantás. Ennek a történelmi szakasznak nagyon alacsony gazdasági mutatóit Olaszországban a II. világháború utáni évek fordítják meg, amikor is nagyon gyors és tartós fejlődés indult meg, amely fejlődés viszont a XX. század utolsó és a XXI. század első évtizedében megakadt, és elmaradt az általános nyugat-európai fejlődéstől, „ami kellemtelen meglepetést okozott az olasz társadalomnak”. Ez a megállás a fejlődésben a „megmerevedés” időszaka, és a jövő kilátásait illető félelmen alapul; ez a félelem akadály lesz a szükségesnek tűnő változtatások megtételének. Érdekes ugyanakkor, hogy a felmérések szerint az olaszok többsége az olasz kultúrát magasabbra értékeli, mint a többi nyugat-európai ország polgárai a sajátjukat. Azok az olaszok pedig, akik a nyitás és a változások követői, egyetlen kiutat találnak hazájuk gondjainak megoldására: a kivándorlást – s ebben Olaszország „főszerepet játszik az európai országok között.”

A *Bevezetőben* a szerzők felteszik a kérdést: vajon a mai globalizálódó világban és egyesülő Európában van-e értelme annak, hogy egyetlen ország „történelmi változásaival” foglalkozzanak? Az igenlő válasz indoklása a „racionális emlékezet” felépítésének fontosságát emeli ki az „emocionálissal”

szemben, az eljárás pedig a „periodizálás meghatározását” követeli meg; jelen esetben négy periódusra bontják az 1945 utáni fejlődést: 1. 1945–1953: az újjáépítés a II. világháború után, 2. 1953–1973: a „Golden Age”, 3. 1973–1990: a fixárfolyam-változások és az olajválság kora, 4. 1990–2008: a közös európai pénz bevezetése és a pénzü piacok gyors fejlődésének szakasza. Ezzel a periodizációval – vallják a szerzők – az olaszországi eseményeket tulajdonképpen csak szélesebb körű nemzetközi viszonylatba helyezték, hogy így lépjenek ki az olasz „kivétellességtudatból”. Egy másik kérdés: lehetséges-e a háború utáni történelekből „általános mérleget” készíteni? Két fő jellemzőt emelnek ki: Olaszország erős kötelekeit Európával és „követő ország” jellegét. Európa jelentős pozitív szerepet játszott az ország fejlődésében, ugyanakkor Olaszország is példát mutatott pl. a regionális politika kiterjesztésében, másrészt általában követte a külső gazdasági vonulatokat, vezetőket, de nem mindig volt hajlandó magukat a változásokat magáévá tenni, ami időnként bukáshoz vezetett bizonyos tevékenységekben, döntésekben.

Az *I. fejezet* Olaszország és a XX. század szembesülését vizsgálja, beágyazva azt az integrálódó gazdaságokba. Ebben a folyamatban alapvető faktor volt az egységes gazdasági térség létrejötte, az Európai Közös Piac Európai Unióvá válása, valamint az egységes pénzü rendszer elfogadása. Mindez nem akadályozta meg pl. Japánt abban, hogy 1950–1990 között gazdasági fejlődésben túlszárnyalja Olaszországot, majd Kínát abban, hogy felvegye a versenyt a gazdaságban Európával. Az USA és Európa gazdasági fejlődése és fejlettsége között is jelentős különbség mutatkozott az előbbi javára. E soktényezős fejlődésbeli különbségek egyik oka az volt, hogy Európában a munkaidő egyre rövidült, valamint – az USA és Európa – vonatkozásában – az amerikaiak a fogyasztást preferálták, az európaiak a szabadidőt. A vizsgált időszakban (a XX. század második fele) az olasz gazdaság nagyjából ugyanazt az utat járta be, mint a többi nyugat-európai ország, de semmilyen téren nem érte el az USA gazdasági fejlettségét. Ugyancsak ebben a periódusban a szolgáltatások az ipari fejlődéssel egyformán fejlődtek, sőt, végül az egyetlen munkaerő-felvevő ágazattá váltak. Olaszországban a „szolgáltatások forradalma” jelentős késéssel indult a többi vizsgált országhoz képest: itt még csak a mezőgazdaságról az ipari termelésre áttérés zajlott az Észak és a Dél között feszülő ellentétek élesedése mellett, valamint a mezőgazdaságot a szociális békeség fenntartása érdekében hozott törvények szellemében. Mindez nem akadályozta meg a többirányú belső migrációt: faluból a városba, Délről Északra, magából Olaszországból a „kontinensre” jelenség, amely számos kulturális-társadalmi változással is járt. Mindezek mellett erősödött és visszafordíthatatlanná vált az industrializáció, úgy is, mint sajátos kultúra. Bizonyos iparágak egyre inkább külső beszállítókhöz fordultak tevékenység-

gükben (főleg a könnyűiparban). A század utolsó 30 évében erősen csökkent a megtakarítási hajlam az iparosodott országokban a fogyasztással szemben, igaz, országonként különböző mértékben és időszakokban. Olaszországban eleinte – más nyugat-európai országokkal ellentétben – a fogyasztók nem jelentettek olyan gondot jogaik védelmében, mint a szakszervezetek – szervezett fogyasztóvédelem csak az 1980-as évektől indult – , a „made in Italy” jelszóval pedig a termelés az esztétikum magasra emelt minőségi elvárásait helyezte előtérbe a technológiaival szemben. Megjelent az ún. „tudás-gazdaság”, ami a „mikro- és makroméretű találmányokon” nyugodott, és fejlettsége szintén különböző szinteket ért el a különböző országokban. Olaszország ezen a téren is egyenlőtlen fejlődést mutatott, aminek okai a következők voltak: a tudományos és technikai kutatásokra fordított források alacsony szintje, a kistermelői és a hagyományos gazdasági szférák fennmaradása, és az, hogy nem tudta időben elfogadni és alkalmazni az elektronikát és az információs technológiákat (kevesebb szabadalmat nyújtottak be); ennek eredménye ma az is, hogy európai szinten innovációs területen az utolsók között szerepel.

Az utóbbi évtizedekben az ún. „fizikai tőke felhalmozását” kezdte felváltani a „tudás- vagy ismerettőke” felhalmozása, aminek alapja az oktatás; Olaszország ma ebben is – különböző külső és belső okok miatt – lemaradást könyvelhet el más országokkal összehasonlítva. Újabb „tőke” – a „társadalmi tőke”, ami azt jelenti, mennyire bízunk meg egymásban. Olaszország még mindig és itt is gyenge pozíciót foglal el mind határain belül, mind azokon kívül. A belső bizalom is megoszlik: a közép- és észak-olaszországi régiókban erősebb, mint Dél-Olaszországban, azaz a fejlettebb polgári érzületű lakosság jobb képet mutat ebből a szempontból.

Az újjáépítés (1945–1953) a II. fejezet témája. Tárgyalja a fasiszmus által hagyott örökséget, amelyek a következők: autarchikus rendszer, hatalmas méretű állami holdingok, a bankrendszer immobilitása. Az autarchikus berendezkedés előnye volt a technológiai innováció fejlettsége, néhány, csak az 1950-es években tömegcikké váló terméknek a fasiszmus ideje alatti megjelenése stb. A nagy holdingok emberi és termelési hagyatékát az újjáépítés során sikerrel alkalmazták, ily módon megakadályozván a liberálisok és a külföldiek beavatkozását. A bankrendszer átalakítása a fasiszmus alatt elsősorban az ún. vegyesbankok megszüntetését jelentette. A háború után az amerikai (USA) támogatás (*Marshall-terv*) fontos területeken segítette az olasz gazdaság talpraállását, azon belül a krónikus élelmiszerhiány megszüntetését, valamint az ország üzemanyaggal, gyapottal, mezőgazdasági termékekkel és gépekkel történő ellátását. Az olasz befektetők és iparosok először ezeket az importanyagokat használták fel, s csak azután fogtak hozzá saját új beruházásokhoz, a munka átszervezéséhez. Ami az

országba érkező segítség területi elosztását illeti, abban megint csak tükröződtek a regionális különbségek a fejlettebb észak- és közép-olasz régiók javára a Délel szemben. A fent felsorolt segítség tartalmakat hamarosan felváltotta a katonai segítségnyújtás, az ország amerikaiak által történő újrafelfegyverzése. Aránylag könnyen ment a hadiipar struktúraváltása, áttérése a békés gazdaságra, amelyben az ipar $\frac{1}{4}$ -ét az állam ellenőrizte. Hamar talpraállt a vegyipar, amelynek bizonyos ágazatai felül is múlták a háború előtti időszak színvonalát. Súlyos probléma volt viszont az infláció, aminek leküzdésére drákói intézkedéseket vezettek be, de problémákat okozott a dollár–lira átváltási rátájának egyensúlyba hozása is. Végül, Olaszország volt az egyetlen ország, amelyik csaknem teljes mértékben eltörölte a kontingentálást, jelentősen könnyítve így a kereskedelmi áruforgalmat, azon belül a behozatalt.

Az „*Aranykor*” (1953–1973) a *III. fejezet* témája. A szerzők véleménye szerint az „olasz gazdaság fejlődésének legintenzívebb szakasza”, ami egyúttal alapul szolgált a gazdaság egészének átforgalmazásához, az infrastruktúra kiépítéséhez, a területi felosztás és az ágazati szakosodás meghatározásához is. Új régiók léptek a már fejlett gazdasággal rendelkezők sorába, s ha kis mértékben is, de a mezzogiorno is kezdett felemelkedni. Mindazonáltal a fejlődés ciklikus volt. Az export, hála a szabadkereskedelemnek és a felhalmozásnak, dinamikusabban fejlődött, ezen belül is – bár az 1960-as évekig visszafogottan – a javak és szolgáltatások kaptak lendületet, szemben a lassúbb fogyasztással. Az „erőltetett” felhalmozás időszakában a nemzeti jövedelmet elsősorban az új beruházásokra fordították. Tagadhatatlan ugyanebben a periódusban az életszínvonal erős visszaesése: a lakosság kb. $\frac{1}{4}$ -e a szegénységi küszöb alatt élt, de ez a szám a Délen sokkal magasabb volt! A nagymértékű felhalmozást egyrészt az olcsó munkaerő, másrészt bizonyos monopóliumok és a protekcionizmus megszüntetése biztosította. Az infrastruktúra fejlesztésében Európa legmodernebb autószerződéses és a közúti áruszállítás játszott szerepet, míg a vasút a háború előtti fejletlenségében maradt fenn, de nem fejlesztették a légiközlekedést sem.

Az iparpolitika két pilléren nyugodott: a nagyvállalatokon és a húzóiparágakon: kőolajfinomítás, gépgyártás, vaskohászat – ezek minden esetben megelőzték az informatikát. A textilipar hatalmas gyártó komplexumokat hozott létre, amit viszont nem követett a termelés racionalizálása. Az olasz „gazdasági csoda motorja” azonban a gépgyártás volt legmagasabb foglalkoztatottsági rátájával és magas exportvolumenével. Az autóiipart a Fiat uralta a vizsgált időszakban, kisebb piaci részesedése volt az Alfa Romeonak. Nagyot fejlődött a háztartásigépipar (hűtőszekrények, mosógépek), és több más ország elektronikaigépiparjának fejlődését befolyásolta az Olivetti cég elektromos írógépeivel. Szorosabbá váltak a kötelékek a vállalatok és a bankok, valamint

a kormányzat iparpolitikája és a bankok között, mely utóbbiak nem mindig az innovatív vállalkozásokat támogatták, hanem az olasz nagyvállalkozói családokat. Érdekes helyzet állt elő az ipari vállalatok és a szakszervezetek között, ui. ez utóbbiak manőverezési lehetőségei nagyon szűk keretek között mozogtak egyrészt a nagymérvű munkanélküliség, másrészt a szakszervezeteken belüli szakadásoktól való félelem miatt. A monetáris politikát a Banca d'Italia által vezetett infláció-visszaszorító politika, a líra konvertibilitásának elérése, az állami deficit kordában tartása vezérelte a tőkeforgás megfékezésével egyetemben, elkerülendő a tőke külföldre áramlását. Ezekben az években jelentősen fejlődtek az egészségügyi szolgáltatások, a nyugdíjak.

Sarkalatos volt Olaszország számára az 1957-es esztendő: a háború óta ekkor volt először pozitív a fizetési mérleg, és ugyanebben az esztendőben írták alá Rómában az Európai Közös Piac okmányait, amely új intézménynek Olaszország számára kedvezőtlen hatásait az olaszoknak sikerült szerződésileg kiküszöbölni, ezenkívül külön támogatást kapott a Mezzogiorno gazdasági felzárkóztatásához.

1973–1990: a IV. fejezet által tárgyalt időszak, a krízis évei. Bér- és árrobbanás, a kőolaj árának veszedelmes megugrása, infláció, stagnálás: mindezek aláásták az olasz gazdaság versenyképességét, bár – jegyzi meg a szerzők – ezek a problémák a többi nyugat-európai országban is felbukkantak. Olaszországban az olajsokk hatását súlyosbította, hogy az ország Európa egyik legnagyobb kőolajfogyasztója volt, és nem volt alternatív energiaforrása; az első védekezés az energiatakarékosság volt, a második a kőolaj földgázzal történő helyettesítése. Az első védekezés rövid ideig tartott, de átméretezte a kőolajszármazékokat felhasználók ipari tevékenységét, a második megoldás már jobb eredményeket hozott: az ország nagymértékben csökkentette függőségét a kőolajimporttól, és emelte földgáz felhasználását. Nem játszott viszont sohasem komoly szerepet az atomenergia mint alternatív energiaforrás, amiről végül 1987-ben teljesen lemondtak az országon belül. A bérek alakulása, növekedése nagymértékben a szakszervezetek sikere volt csakúgy, mint a munkaidő csökkentése és az elbocsátások megszigorítása. Ezeknek súlyos következménye lett a termelésre, ami bizonyos években 0%-os növekedést mutatott. Az inflációt pénzkibocsátással súlyosbították az olajsokk idején, az inflációnak a dolgozók keresetére gyakorolt negatív hatását egy pontozásos rendszer segítségével ellensúlyozták – szintén a szakszervezetek nyomására. Mindezek a pénzügyi manőverek ördögi kört alkottak a pénzügyi és a munkavállalói szférában egyaránt, amelyben infláció, fizetési mérleg romlása, leértékelések, jövedelemcsökkenés, foglalkoztatási nehézségek, majd megint infláció és így tovább, követték egymást. E folyamatok végső következménye az állami kiadások rohamos növekedése és az eladósó-

dás lett, amit már nemigen lehetett kezelni. Ekkor kezdték újrazivizgálni a jóléti társadalom fenntartására fordított pénzeket, átalakítani a nyugdíjrendszert. Azonban ezeket az intézkedéseket is újra kellett gondolni, és közülük sokat 1983-ban eltörölni, mivel nem hoztak pozitív eredményt. Újabb változásokat hozott Olaszország belépése az európai monetáris rendszerbe: ezek között igen fontos lépés volt, hogy a Központi Banknak nem volt többé szabad az államadósságot pénzkibocsátással finanszírozni, ugyancsak ekkor megkezdődött az újabb harc az infláció ellen is, melynek egyik lépése volt a szakszervezetek, a vállalkozók és a kormány által aláírt megegyezés a pontosított fizetési rendszer módosításáról.

A vegyipar nehézségekkel küzdött, melynek okai a termelői kapacitásoknak az egymással konfliktusos helyzetben lévő rendszerek közötti megkettőzése, valamint a termelőegységek piacoktól távol történő elhelyezése. A vas kohászat eleinte fellendült, majd modernizálásra szorult, mivel egyre inkább elhasználódott berendezésekkel termelt. A gépiparról az elektronikai iparra áttérés nehezen ment. Olivetti halála után De Benedetti próbálta újraéleszteni a létező, de egyre veszteségesebb ágazatot, amely Európában vezető szerepre tett szert, és hamarosan az USA-piacokra is betört; a siker egyik oka a kitűnő munkafolyamat-szervezés volt, ami azt jelentette, a futószalag nem várhatott a szükséges alkatrészek esetleges késői beszállítására...

Az 1970-es évek olajsokkja után a nagyvállalatok sorban kezdtek eladósodni, még hozzá igen nagy mértékben. Az automatizálás és robotizálás, az új elektronikai és informatikai technikák bevezetése a munkanélküliség fokozódását eredményezte, s ezt a restrukturációs folyamatok óriási mértékben meggyorsították és felerősítették – ez tette lehetővé az ipari termelés nagy mértékű fellendülését. Ekkor jelentek meg a kis- és középvállalkozások, amelyekben viszont nőtt a munkavállalók száma, akik közül sokan a nagyvállalatoktól elbocsátottak közül kerültek ki. Az ebben az időszakban megjelent fogalom, a „*made in Italy*” a hagyományos, kisipari tevékenységek, szubkultúrák hálózatának eredménye.

A bizonytalanság kora (1990–2008) – az V. fejezet témája. Az olaszok önálló, a többi országtól függetlenségre törekvő útkeresései 1992-ben, a valutaválság idején szenvedtek vereséget: mint általában mindig, ez a vészhelyzet most is ráébresztette őket, hogy újítsanak a gazdaságban és a társadalomban. Hamarosan megváltozott az államnak a gazdasági – pénzügyi szférában addig betöltött szerepe: privatizálták az állami vállalatokat és bankokat, biztosították a konkurenciát, változtatták a kormányzási módszereken, hatékonyabbá – „flexibilisebbé” – tették a munkaerőpiacot; azaz egyetlen évtized alatt maguk mögött hagyták az olasz kapitalizmus addigi módszereit, elveit, gyakorlatát.

Mindebben nagy szerepet játszott az EU Olaszországra gyakorolt nyomása, ösztönzése. Az is igaz viszont, hogy mindezek mellett előfordult, hogy az egy főre jutó hazai termelés nullára csökkent, különösen az eurónak az országra „erőltetése” következtében; a II. világháború utáni periódusban most második alkalommal fordult elő, hogy a hazai termelés negatív növekedést produkált. A közgazdászok ítélete az elmúlt időszakot illetően egyhangúlag igencsak elszomorító volt, még ha különböző megközelítésekből vizsgálták is azt. Megoldásul a helyzet javítása érdekében a „tudás-beruházást”, az innovációs hajlam előtérbe helyezését, a felsőfokú technikai képzési modellek átalakítását javasolták.

A 2008-ban az USA-ból kiindult pénzügyi válság különböző mértékben és formában érintette az egyes országokat, de mindenestre felülvizsgálatra készítette őket a pénzügyek kezelésében. Olaszország már előbb – amikor belépett az EU-ba – lemondott az egyik pénzügyi problémamegoldásról: a líra időnkénti leértékeléséről, de ügyelnie kellett ugyanakkor az államháztartás egyensúlyára is. Szociális téren feszültségkeltő hatással volt a „*Tiszta kezek („Mani pulite”)*” és a „*Tangentopoli*” elnevezésű bírósági perek sorozata politikusok, gyáriparosok ellen. A gazdaság átalakítása azonban nem állt meg: így pl. javult Olaszország pénzügyi helyzete Németországgal szemben, a líra leértékelése azonban csak átmenetileg csökkentette az olasz gazdaság „oxigénhiányát”. Más eszközöket is bevetettek az EU-ba belépés előtt: a pénznövekedési rátát lenyomták, nyitottpiaci politikát alkalmaztak az állami értékpapírok esetében stb... 2001–2005 között – *Berlusconi* miniszterelnöksége alatt – azonban az államháztartás helyzete ismét romlott az előző évekhez képest. Sajnos, az olajsokk óta Olaszország csak „marginális módon” vett részt az európai kormányok problémamegoldó munkájában, pedig saját, belső nehézségei továbbra sem enyhültek, így pl. átalakították az addig nagyvonalú nyugdíjrendszert – ez egyébként másfél évtizede valamennyi kormány számára kényes pont maradt! Nagyon fontos tényezője lett az olasz gazdaságnak, hogy megszűnt az állam vállalkozói szerepe, aminek Olaszország az utolsó „védőbástyája” volt Európában, és aminek eltörlése súlyosan nehezített az olaszok többségére. Következett tehát a privatizációk kora (1990-től) az állami nagyvállalatok számára; a folyamat nagyon nehéz volt, hiszen ezek után a problémák megoldása a piacra hárult. Külön ki kell emelni a tőzsde és a bankok megváltozott szerepét: kevés más szférában ment végbe olyan radikális változás, mint ebben a kettőben – és itt megint az EU játszotta a döntő szerepet és adta meg a végső lökést a processzus lefolytatására.

A politikai viták középpontjában a munkaerőpiac állt, ami legrosszabb helyzetben 1991–1994 között volt, majd jelentős mértékben javult, értsd ezalatt a munkavállalók számának növekedését 1995–2007 között; igaz, en-

nek is megvolt az ára: visszaesett a termelés, csökkent a termelékenység. Külön érdekessége ennek a pozitív munkaerőpiaci változásnak a nők számának növekedése a munkavállalók között. Módosításokat vezettek be a munkaidő kitöltésében, a munkaszerződésekben, s ezeket a módosításokat a vállalkozók és a szakszervezetek is aláírták. Egyébként a fentiekben említett változások között legérdekesebbek voltak a betanítási (inaskodási) időszak meghosszabbítása, az időszaki munkavállalás bevezetése, és a munkaerőpiaci problémák kezelésének átadása a régióknak. Mindenesetre, az olasz kapitalizmust megannyi változás ellenére még ma is a családi tulajdon és a csoportos forma jellemzi, megőrizte vezető szerepét a világban a térsztagyártás területén, kemény konkurenciával kellett szembenéznie a „made in Italy”- termékeknek, amelyeket ma már főleg külföldön állítanak elő, a gépgyártásban és a vegyiparban megtalálhatók a tömegtermelés és a kis- és középvállalkozások, nagy változásokon ment át a kommunikáció (tv, telefónia, könyvkiadás, mozi), a valaha világhírű olasz turizmus versenyképessége az 1990-es években visszaesett.

A legrövidebb, *VI. fejezet a regionális fejlesztési politikát* vázolja. Ennek a politikának a célja a mezzogiorno felzárkóztatása volt, s 1891-től 1951-ig folyamatos volt, 1951 és 1971 között – részben a belső migráció miatt – megtört, és a Dél kezdett ismét kikerülni az érdeklődés és főleg a támogatások köréből. A különbség ÉNy- és Dél-Olaszország között a jövedelmekben, a foglalkoztatottsági rátában és a termelékenységben mutatkozott meg. A beavatkozási politika mind Olaszország, mind később az EU részéről azzal magyarázható, hogy rájöttek: egyedül a piac nem képes konvergenciát előállítani fejlettebb és kevésbé fejlett régiók között. Az olasz Délen először a mezőgazdaságra összpontosítottak az intervenciós eszközökkel, később már az iparra is. 1951 és 1960 között a Világbank pl. kétmillió euró támogatást adott ipari és elektromos berendezésekre, ehhez a segítséghez a Banca d'Italia is hozzá-tette a magáét. A közmunkák szférában javítani kívánták az életminőséget, vízvezetékrendszert kívántak létesíteni, fejleszteni kívánták a turizmus fellendítése érdekében a vasúthálózatot. A legfontosabb cél azonban az elvándorlás megállítása volt, ugyanis munkertömegek hagyták el a főleg mezőgazdaságból tengődő déli vidékeket. Az állami támogatások az acélipart, a vegyipart privilegizálták, sajnos, az eredmények „kiábrándítóak” voltak a befektetések óriási volumenjéhez viszonyítva! Egyedül az öntözéses mezőgazdaság mutatott fel némi pozitívumot az 1960–1970-es években...

Patrizia Battilani–Francesca Fauri: Mezzo secolo di economia italiana. 1945–2008. (Fél évszázad olasz gazdasága, 1945–2008). Bologna, Il Mulino, 2008. 306 o.

Kun Tibor